

Damjan J. Ovsec
SLOVANSKA MITOLOGIJA IN VEROVANJE
DOMUS, Ljubljana, 1991

Človeško delovanje lahko ločimo na zavestno delovanje jaza, na naše primarne stike z drugimi, ki jih uravnavajo naša psihična stanja; lahko gre za bolj površno igranje vlog mene, za sekundarne odnose z drugimi, ki jih usmerjajo kulturne konvencije; del našega delovanja sploh pa je nezavedno, avtomatično delovanje, ko so motivi - našim daljnim prednikom še povsem evidentni - za nas že davno potonili v pozabo, medtem ko delovanje še kar vztraja. Po mnenju nekaterih, na primer francoskega zgodovinarja Fernanda Braudela, je večina našega delovanja na ta način sploh nereflektiranega.

Tako je na primer tudi v naših krajih običajno, da pogrebci pri pokopu vržejo v jamo na krsto nekaj zemlje (Ovsec str. 241). Prvotni pomen te navade se je izgubil. Naši predniki pa so dobro vedeli, kaj počnejo - grude zemlje so metali v jamo zato, da jih ne bi bilo strah mrtveca. Iz istega razloga so, po Valvazorju, mrliču nad glavo in k nogam položili težak kamen - da se ne bi vračal in hodil po hiši. Metanje zemlje na mrliča je bilo torej prvotno izrazito čarovno dejanje, s katerim naj bi mrliču preprečili njegovo morebitno oživljanje.

Spreminja pa se tudi naš spomin na naravni svet, ki nas obdaja. Je na primer najvišja slovenska gora Triglav dobila svoje ime zaradi svoje oblike, ali je ime gore povezano s čaščenjem boga Triglava (Ovsec str. 175)? Številni podatki kažejo, da so se ljudje gore bali in da je bila torej povezana z nekimi demoničnimi predstavami ali praznoverjem. Jezikovne podrobnosti in številni arhaizmi kažejo na tesne stike Slovencev z Balti; tu so najbolj spoštovali prav boga Triglava (Ovsec, str. 146). Očitno so prvi Slovenci na tem področju najprej verovali v boga s tremi glavami, ki je upravljal s tremi svetovi (nebo, zemljo in podzemljem), da so lahko potem goro poimenovali po njem.

Ta oddaljena verovanja pa se po več kot tisoč letih včasih celo prikradejo nazaj v zavest ljudi v slovanskih deželah kot motivi delovanja. Tako so si na primer sodobni mladi poljski nacisti poleg iztrebljanja Židov in tujih kapitalistov - za to so dobili navdih predvsem v ideološki ropotarnici sodobnih evropskih ideologij - zadali za cilj tudi ukiniti katoliško cerkev, "saj imamo svojega, slovanskega boga. Svetovid ni usmiljen, je pa pravičen." (Delo, 21.3.1992, str. 16).

Knjiga Damjana J. Ovsca se na strokoven in hkrati dostopen način pogloblja v slovansko mitologijo in verovanja, ki predstavljajo pomemben segment našega "kolektivnega nezavednega". Stara verovanja, povezana s kasnejšimi krščanskimi običaji, pomembno sooblikujejo naš sedanji način življenja (Ovsec, str. 19). Današnji človek očitno ni tako zelo drugačen, moderen, v primerjavi s tradicionalnim človekom preteklosti. Mite razume avtor kot mostove med razumom in čustvom, med glavo in srcem (Ovsec, str. 9), skratka, kot človekovo sintezo njegovega znanja in verovanja, torej kot izraz celovitega pogleda na svet. Lahko so to slikovite pripovedi o naravi, izvoru in nastajanju sveta; poročajo lahko o smislu človekovega bivanja, ali pa pripovedujejo o bogovih in boštvihi; razlagajo izvor in nastanek spolov ter družbene skupnosti itd. (Ovsec, str. 10). Miti neprestano nastajajo in umirajo. Po mnenju avtorja obstajajo tudi danes. Zahodnjaško porabništvo je po njegovem mit, predstava o nenehnem človeškem materialnem napredku (Ovsec, str. 11). Pravi, da smo mit o 'zlato dobi' pretopili, zreducirali na mit o družbi izobilja.

Slovansko mitologijo tvori celota mitoloških predstav starih Slovanov v obdobju nove enotnosti (Ovsec, str. 23). Ko so se selili s praslovanskega ozemlja po srednji in vzhodni Evropi, je tudi enotna mitologija razpadala v ločene krajevne različice. Težava pa je to, opozarja avtor, da v zgodovini religije verjetno ni področja, ki bi bilo tako malo raziskano in tako težko dostopno, kot je prav področje verovanja starih Slovanov. Slovanska mitologija in religija sta tako problematični iz dveh razlogov (Ovsec, str.28). Najprej - Slovani so bili predolgo brez svojih držav, da bi lahko vzpostavili v njihovem "zavetju" svoj Olimp. O slovanskem poganstvu se je začelo pisati šele v obdobju pokristjanjevanja. Ker Praslovani niso bili združeni ne politično ne gospodarsko jim tudi ni uspelo izoblikovati skupnih verovanj. Očitno je vsako pleme in celo vsak rod posebej poznal svoje oblike čaščenja. Marsikaj pa je bilo seveda tudi enako ali podobno. Drugi razlog za težave pa je, da nepismeni Slovani v poganski dobi niso mogli ničesar zapisati, torej tudi o svojih bogovih in veri ne. Kot rečeno, so bili glavni viri slovanske mitologije delo krščanskih duhovnikov, in še to zvečine germanskih. Raziskovalci pa se opirajo poleg tega tudi na današnjo folkloro, teološke spise o 'brezbožnih' obredih, srednjeveške kronike in jezikovne podatke.

Brez večjega pretiravanja lahko rečemo, da ostajajo osnovna vprašanja v zvezi s slovansko religijo neizrečena. Tako na primer ni jasno, ali so Slovani poznali vrhovnega boga ali ne (Ovsec, str. 92). Prav tako tudi ni jasno, ali so si verske predstave izposojali zvečine pri Irancih v indoevropskem jedru (sorodnosti s sanskritom), v arktičnem kulturnem krogu, ali pa gre za nekakšno mešanico vseh teh vplivov.

Avtor ločeno obravnava bogove vzhodnih, baltsko-polabskih in preostalih slovanskih narodov.

Med bogovi vzhodnih Slovanov ima najpomembnejše mesto Perun. O njem obstaja tudi največ pisnih virov, tako da ni čudno, da predstavlja nekakšen zaščitni znak slovanske mitologije nasploh (Ovsec, str. 110). Vendar pa so tudi v zvezi z njim velike nejasnosti - eni trdijo, da gre za germansko sposojenko; drugi, da je bil njegov kult razširjen tudi pri drugih Slovanih. Kakorkoli že, Perun je bil bog groma in strele, njegov kult pa povezan predvsem s poljedelskimi opravili. Bog Volos (Veles) je bil bog živine in čred ter živali nasploh (Ovsec, str. 119). Glede drugih božanstev je še bolj nejasno - tako za Dažboga, Horsa in Simargla vemo, da so obstajali, čeprav obstajajo spori glede njihove funkcije, medtem ko glede Svaroga ni jasno niti to (Ovsec, str. 123, 128). Stribog je bil verjetno bog vetra, edini ženski boginji Mokoš pa se pripisuje vse, od navajanja na protinaravni greh (onanija, pederastija) do varovanja ženskih opravil (predenje, tkanje). Med baltsko-polabskimi Slovani je bilo najmočnejše božanstvo že omenjeni Svantevit (Svetovid) (Ovsec, str. 135). Prvotno naj bi bil zaščitnik vegetacije in trgovanja, s časom pa je sprejel tudi določene poteze vojnega boga. Imel je štiri glave, ki so stale na štirih vratovih, vsaka obrnjena na svojo stran. V rokah je držal lok in pivski rog, poleg njega pa so bili še sedlo, uzda in velik meč. Bog Svarožič ali Redigast je bil očitno zaščitnik živinoreje (Ovsec, str. 143). Med Pomorjani je bil najbolj v časteh že omenjeni Triglav, ni pa čisto jasno, kakšno funkcijo je imel (Ovsec, 148). Prav tako tudi ni jasno, ali so poznali Črnoboga, torej hudobnega boga (Ovsec, prav tam). Sicer pa so ti Slovani poznali še številna druga božanstva (Rujevita, Gerovita, Porevita in Pizamarja; Prove, Pripegala, Podaga in edino žensko boginjo, ki jo poznamo po imenu, Živo - boginjo poljedelstva in plodnosti) (Ovsec, str.155).

Za preostale slovanske bogove ne obstajajo nobeni prvotni viri, na druge pa se težko zanesemo. Poleg že omenjenih božanstev se pri teh Slovanih pojavljajo še imena kot Trojan (Ovsec, str. 159), Flins (Ovsec, str. 178), Jutrbog (Ovsec, str. 180) itd.

Avtor se podrobno ukvarja tudi še s številnimi drugimi področji slovanske mitologije in verovanj: s hrami, idoli, prazniki, prerokovanji, žrtvovanji in žrtveniki (kot pri drugih poganih je tudi pri Slovanih žrtvovanje imelo pomembno vlogo), svečeniki, vrači, čarovniki, čarovnicami in zdravljanjem z magijo (ta plat življenja je bila pri Slovanih očitno zelo pomembna, saj jo je krščanska cerkev še dolgo preganjala), čaščenjem prednikov in pokojnikov (Slovani so verovali v to, da gre po smrti duša v nav ali raj); verovanji v nebesna telesa, čaščenjem ognja in vode itd.; verovanji v duhove narave (gozdne demone, volkodlake, rusalke, vile, rojenice in sojenice, vodne demone, zračna bitja, domače duhove, škrate, vampirje, more, zmaje, kače, kurente itd.)

Damjan J. Ovsec se v študiji slovanske mitologije in verovanja sooča s skupim in nezanesljivim gradivom. Zato se zdi njegov 'alternativni' prijem razumljiv (Ovsec, str. 230-231): "Pri določenih etnoloških področjih, kamor še posebej sodijo ljudske šege in verovanja z vražami vred, bi raziskovalci končno lahko prešli od zbiranja, opisovanja in primerjanja, kar je vse zapuščina pozitivizma 19. stoletja, k poglobljenim razlagam določenih pojavov. Tako seveda tudi v zvezi s slovenskim verovanjem ne stari ne novi avtorji ne povedo, od kod vile, škrate, povodni možje, velikani, vampirji. Prav tako ne opisujejo in še manj razlagajo, zakaj nekateri ljudje še danes vidijo škrate in palčke (...). Vprašanje je, kako so lahko o škrtih halucinirali Slovenec, Malajec in Indijanec, ki drug za drugega niso še nikoli slišali; vsi pa so hkrati slišali za škrate in jih podobno opisovali."

Avtor nakaže odgovor, ko ugotavlja, da so stvari in pojmi sestavljeni iz množice protosimbolov, ki ne zahtevajo le uporabe etnologije in zgodovine verstev, ampak tudi psihologijo, filozofijo, teologijo in ezoteriko (Ovsec, str. 122)

Prav na podlagi takšnih multidisciplinarnih vzporednic vzpostavlja avtor povezavo med iransko, indijsko in praslovansko - indoevropsko in predkrščansko - mislijo (Ovsec, str. 101-104). Vzemimo za primer le besedi dih in duh. Izraz duh ima več pomenov: spiritus, sv. Duh, demon in vonj. Zanimiva je tudi povezava treh glagolov - dihati, duhati in dišati; kaj takega zlepa ne najdemo v drugih jezikih. Ovsec se tu sklicuje na indijske modrece (jogiji), ki so z dihanjem povezovali dušo s telesom. Zanimivo je še, da so že stari Indijci locirali sedež duše v bližini srca. Govorica telesa večine svetovnih ljudstev pa pozna sledečo gesto - ko človek izraža pojma 'jaz' in 'moj', pokaže z dlanjo na predel okoli srca. Srce pa je tudi sedež najvišje vseh vrednot, ljubezni.

Avtor je v uvodnem delu pripravil še vire za slovansko mitologijo ter literaturo o slovanski religiji in mitologiji, na koncu knjige pa še obsežno bibliografijo (približno 200 enot) in abecedno kazalo bogov in demonov.

Delo Damjana J. Ovsca *Slovanska mitologija in verovanje* predstavlja eno temeljnih del sodobnega slovenskega družboslovja. Osebnopogrešam le sklepno poglavje, v katerem bi avtor kakšno od domnev, izraženih v uvodnem delu knjige, v luči svojih dognanj skušal osvetliti. Na primer tezo o psihični genezi mitskega materiala (za človeka nevarne okoliščine rodijo vznemirljive fantazije, te pa se v primeru ponavljanja oblikujejo v arhetipe); ali pa tezo o tem, da mitsko gradivo še vedno živi v nas (ali se religiozne vsebine prevajajo v ideološko-politične?) itd. Če smo sociologi na eni strani nagnjeni k pretiranemu posploševanju, so etnologi očitno vzgajani k že kar pretirani znanstveni previdnosti. Kot je dejal Herman Bausinger (*Jezik v etnologiji, Traditiones, Zbornik inštituta za slovensko narodopisje, Ljubljana, 1987, str. 35*): "Jezik v etnologiji (...) je preprost, konkretističen,

teoretično skromen. Etnologiji je v koncertu znanosti že dolgo prisojena vloga, da z menjajočimi se instrumentni izvablja raznovrstne zvoke; krepki, dominantni akordi prihajajo od drugod." A, kot rečeno, velja to za delo Damjana J. Ovsca manj kot za številne druge slovenske etnologe.

Gregor Tomc